

VÁLTOZÓ VALÓSÁGUNK

Az 1918—19-es forradalmak historiográfiájáról

Az 1918—19-es magyarországi forradalmaknak könyvtárnyi irodalma van. Ha valaki elkezd ismerkedni ezzel az óriási anyaggal, néhány polcnyi könyv, tanulmány és cikk átnézése után Nietzsche aforizmája juthat eszébe, miszerint a történész olyan politikus, aki a múlt ürügyén és szakmájának terminus technicusai mögé bújva foglal állást a jelen kérdéseiben. A két forradalom megítélésének ugyanis 1919-től kezdődően minden politikai irányzat ideológiájában kulcsszerepe volt, s ennek megfelelően minden politikai irányzat megalkotta-kialakította a maga forradalomképét.

Az ellenforradalmi korszak 25 éve alatt keletkezett szakmai, politikai és irodalmi „termés” két nagy csoportra osztható. Egyik oldalon állnak azok az írások, amelyek csak a hibákat vették észre, a másikon azok, amelyek differenciáltak a két forradalom, s a két forradalom egyes intézkedései és jellegzetességei között, tehát nem ab ovo ítélték el azokat, ha elítélték. Az első csoportba tartozó írások a Horthy-rendszer valamely uralkodó politikai irányzatához, a másodikba tartozók a rendszer legális vagy illegális ellenzékéhez kötődtek. E két nagy csoporton belül — lényegében a 25 év politikai spektrumának megfelelően — további alcsoportokat különböztethetünk meg.

A rendszer keresztény-nemzeti ideológiájának történeti képét Szekfű Gyula konzervatív szellemiségű *Három nemzedéke* alapozta meg, amelynek első kiadása már 1920-ban megjelent. Az utolsó száz évet, s különösen a XIX. század második felét, Szekfű a hanyatlás koraként mutatta be. A hanyatlás okait a liberalizmus és a progresszív irányzatok megjelenésében, térnyerésében és „aknamunkájában” vélte felfedezni. E süllyedés mélypontját — Szekfű szemében — az 1918—19-es forradalmak jelentették. A keresztény-nemzeti irányzat jobboldali radikális ága ehhez hozzátette: a két forradalom nem is a magyarság, hanem az „idegen fajúak”, s elsősorban a zsidók műve volt (Szabó Dezső, Tormay Cecil, Bangha Béla).

Nem volt elismerő szava a két forradalomról az 1919 után is továbbélő mérsékelt liberalizmusnak sem, melynek történelmi-politikai tudata leginkább Gratz Gusztáv *A forradalmak kora* című (Bp. 1935.) munkájában érhető tetten. A konzervatív és jobboldali történelemszemlélettől azért kell mégis megkülönböztetni, mert míg ez a liberalizmusból, Gratz a liberalizmustól való eltérésekből (háborús időszak) származtatta a forradalmakat.

A két forradalmat részben vagy egészben vállaló politikai irányzatokhoz tartozó művek egyik csoportját az ún. oktobrista alkotások alkotják. Legismertebbek: Jászi Oszkár *Magyar kálvária, magyar feltámadás* (Bécs, 1920) és Juhász Nagy Sándor *A magyar októberi forradalom története* (Bp. 1945.) című munkái. Valamennyi magáénak érezte a polgári demokratikus forradalmat, a proletárdiktatúrát azonban eleve életképtelen és bukásra ítélt kísérletnek tartotta. Úgy vélték, hogy az ószirózsás forradalom egészében és többnyire részleteiben is helyes politikája részben az antant ellenséges magatartásán, részben a belső szélsőséges törekvéseken (politikai jobboldal és a KMP) szenvedett hajótörést. A jobboldali szociáldemokraták forradalomképe, melyet többek között Garami Ernő rajzolt meg *Forrongó Magyarország* (Bécs, 1922.) című munkájában, több vonatkozásban megegyezett az oktobrista történelemszemlélettel. A lényeges különbség pusztán csak annyi, hogy Garamiék a kommunizmust nem eleve halálra ítélt vállalkozásnak tartották. Magyarországon és 1919-ben azonban igen, mert szerintük ott és akkor hiányoztak a proletárdiktatúra gazdasági és kulturális előfeltételei.

Az emigráns centrista szociáldemokraták nem tagadták meg a Tanácsköztársaságot, melynek létrejöttét elkerülhetetlennek tartották. A bukást részben az intervencióval és a nemzetközi proletárszolidaritás elmaradásával, részben az elkövetett s kizárólag a kommunistáknak tulajdonított hibákkal magyarázták. (Böhm Vilmos: *Két forradalom tüzeiben*. Bécs. 1923.)

A kommunista mozgalom (ide értve az 1919-ben csatlakozott baloldali szociáldemokratákat is) szintén szükségszerűnek ítélte a Tanácsköztársaság létrejöttét. A bukás okát azonban nem annyira külső, mint inkább belső tényezőkben, s mindenekelőtt a szociáldemokraták „áruló” magatartásában vélte felfedezni. A Komintern VII. kongresszusa után a kommunista felfogás erőteljes metamorfózison esett át. Míg korábban erősen bíralták a polgári demokratikus forradalmat, s védelmezték a Tanácsköztársaság agrárpolitikáját, a harmincas évektől 1848, 1918 és 1919 egybefonódásáról, s az agrárpolitika hibáiról kezdtek cikkezni. (A kommunista történelemszemlélet változása folyóirat- és újságcikkekből rekonstruálható. Ismertetésükre lásd: Siklós András: *Az 1918—1919. évi magyarországi forradalmak*. Bp. 1964. 143—173. l.)

Az áthidalhatatlan ellentétek ellenére valami közös mégis volt a fenti irányzatok reprezentatív munkáiban: nem vagy csak alig támaszkodtak történeti forrásokra, a kutatási eredményeket jobb- vagy baloldali előítéletek, illetve személyes élmények helyettesítették. Az előítéletek természetesen 1945 után sem tűntek el egyik napról a másikra, s a forrásokhoz is csak fokozatosan lehetett hozzájutni. Az 1945 utáni irodalom egyik legfőbb jellemzője mégis az, hogy megállapításai egyre szélesebb forrásbázison alapulnak, s hogy távolodva az eseményektől, ítéletei egyre higgadtabbak. Az 1945 utáni irodalom másik fő jellemzője, hogy általános szemléleti keretei és kérdésvetéseit kizárólagosan marxista jellegűek. Ennyiben ez az irodalom a két világháború közötti kommunista és szociáldemokrata művek folytatójának és továbbfejlesztőjének tekinthető. (Az 1945 és 1964 közötti szakirodalom könyvészeti adatairól szintén Siklós András munkája, az 1964. utániakérol pedig a *Magyarország története* című szintézis 8. kötetének bibliográfiája — Siklós András és Hajdu Tibor összeállítása — tájékoztat.)

Bár közvetlenül a felszabadulás után az 1918—19-es polgári demokratikus forradalom és az 1919-es Tanácsköztársaság iránt egyaránt nagy volt az érdeklődés, a negyvenes évek második és az ötvenes évek első felében alig kutatták ezt az időszakot. A két forradalommal kapcsolatos vélemények továbbra is főleg a résztvevők emlékezetére támaszkodó, rövid lélegzetű újság- és folyóiratcikkekben dokumentálódtak. 1951-ben ugyan munkaközösség alakult a Kommunisták Magyarországi Pártja történetének feltárására, s ennek egyik munkacsoportja kizárólag az 1918—19-es forradalmak történetével foglalkozott, de a mintegy 2—3 éves kutatás eredményei nem szintézisben vagy részmonográfiákban, hanem Rákosi Mátyás 1953 májusában tartott rövid előadásában összegződtek. Mivel a kor szellemének megfelelően ez az előadás akkor kötelező és vitathatatlan érvénnyel bírt, megállapításai a tankönyvekbe, s a korral foglalkozó egyéb írásokba is átkerültek, sőt újakkal szaporodtak. Melyek voltak ezek?

Az ötvenes évek szemlélete lebecsülte a polgári demokratikus forradalom jelentőségét, tagadta célkitűzéseinek pozitív vonásait, s élesen szembeállította a Tanácsköztársasággal. A harmincas évek kommunista pártjának (politikailag helyes) népfrejtős történelemszemléletéből eredően túlhangsúlyozták a Tanácsköztársaság nemzeti jellegét, a Vörös Hadseregnek honvédő, sőt területvédő szándékot tulajdonítottak, s a bukás egyik legfontosabb okát előbb a jobboldali szociáldemokraták, ké-

sőbb a minden differenciálás nélküli szociáldemokraták árulásában jelölték meg. Ebből pedig az következett, hogy előbb a két párt március 21-i egyesülésének módját, később magát az egyesülést is bírálták, s elhibázottnak tartották. A személyi kultusz követelményeihez igazították a Tanácsköztársaság vezetőinek szerepét és megítélését is. Ennek két egészen nyilvánvaló torzítása az volt, hogy egyfelől Kun Bélát azért is bíralták, amit nem tett és nem gondolt, másfelől Rákosi Mátyásnak irreálisan nagy jelentőséget tulajdonítottak. Az egyik munkában fel is cserélődött a kettő: a szovjet-oroszországi hadifoglyok eszerint nem Kun, hanem Rákosi vezetésével tértek haza.

1953 júniusa után néhány realistább hangvételű had- és jogtörténeti rész tanulmány jelent meg, a valódi frontáttörés azonban csak az ötvenes évek második felében kezdődött meg. Az egyoldalúságok leküzdése terén némi előrelépést jelentettek a MSZMP KB Párttörténeti Intézete által 1956 és 1960 között megjelentetett terjedelmes dokumentumkötetek, amelyekhez az 1959-es évforduló kapcsán több részproblémát tárgyaló forrásgyűjtemény társult. Kiemelkednek ezek közül a kor irodalmi és publicisztikai terméséből válogató szöveggyűjtemények, valamint a Vörös Hadsereg harcaival és a Tanácsköztársaság művelődés- és szociálpolitikájával foglalkozó dokumentumválogatások. Ezek megjelenésével egyidejűleg, illetve röviddel ezek megjelenése után a két forradalom számos vezetőjének válogatott írásai és beszédei is napvilágot láttak.

Az ötvenes és hatvanas évek fordulóján számos, általában részproblémákkal foglalkozó feldolgozást publikáltak. Ezek közül a polgári demokratikus forradalommal, a tanácsok korábban elhallgatott szerepével, a szocialista forradalom győzelmével, a KMP forradalmak alatti történetével, az agrárkérdéssel, a Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékeivel, végül a Vörös Hadsereg harcaival foglalkozó könyvek érdemelnek feltétlenül említést. Az ötvenedik évforduló közeledte újabb lendületet adott a kutatásnak. Elkészült a két forradalom historiográfiája, mely a feldolgozások mellett a kor történeti forrásairól is áttekintést ad. Folytatódott a polgári demokratikus és a szocialista forradalom egyes belpolitikai problémáinak (agrár- és parasztkérdés, pártviszonyok, állam- és jogtörténeti vonatkozások, nemzeti-nemzetiségi kérdés) további tisztázása, s érdekes életrajz született a Vörös Hadsereg vezérkari főnökéről, Stromfeld Aurélról, aki a monarchiai tisztikarból jutott el a munkásmozgalomig. A hatvanas évek második felében készült könyvek másik része a forradalmak külpolitikáját, és ezzel összefüggésben a szomszédos országok és a forradalmi Magyarország viszonyát tárta fel. Monografikus feldolgozást nyert a magyarországi délszlávok helyzetének és törekvéseinek, a párizsi békekonferencia és Magyarország viszonyának, továbbá a magyar-osztrák és a magyar-csehszlovák kapcsolatoknak a története. A magyar-orosz kapcsolatokat több tanulmány vizsgálta. Részben a fenti munkák, részben saját kutatásai alapján 1969-re Hajdu Tibor elkészítette a két forradalom első marxista szintézisét. A kül- és belpolitikai, továbbá hadtörténeti események ismertetése mellett először kísérelte meg a két forradalom gazdasági életének és gazdaságpolitikai törekvéseinek a bemutatását.

A hatvanas évek könyvtermése, s kiváltképp Hajdu Tibor két nagymonográfiája több lényeges kérdésben módosította a polgári demokratikus és a szocialista forradalomról korábban, az ötvenes években alkotott nézeteinket. Mindenekelőtt a két forradalom viszonyának megítélése változott. A polgári demokratikus és a szocialista forradalom merev szembeállítását helyett az újabb irodalom a két forradalom dialektikus egységét hangsúlyozza. Eszerint a Tanácsköztársaság nemcsak tagadása, hanem magasabb szintű folytatása is volt a polgári demokratikus népköztársaságnak, melynek története — kormányainak politikája és a társadalmi bázisa alapján — maga is két szakaszra osztható. A forradalom első szakaszában, október végétől január közepéig, a kormány bázisa heterogén volt. Nemcsak a munkásság, parasztság, kis- és középpolgárság állt mögötte, hanem — részint külpolitikai megfontolásokból, részint a bolsevizmustól való féltelmükben — a nagytőkésék és az úri nagy- és középbirtokosok is támogatták. A január 19-én hivatalba lépő Berinkey-kormány társadalmi bázisa már jóval szűkebb volt. Mind a baloldali, mind a jobboldali ellenzék ereje és tábora megnövekedett. Ezt részben a forradalom belpolitikai programjának kibontakozása és az ország rendkívüli súlyos gazdasági és közellátási helyzete,

részben az elszenvedett külpolitikai kudarcok, a történelmi Magyarország nemzetiségi területeinek leválása okozta.

A március 21-i pártegyesüléssel kapcsolatban az az álláspont kerekedett felül, hogy az a szocialista forradalom békés, vér nélküli győzelmének elkerülhetetlen előfeltétele volt. Az egyesülés őszinte hívei elsősorban a baloldali szociáldemokraták közül kerültek ki, de mivel a velük való egyesülés elkerülhetetlen volt, ennek „áraként” a centristákat és a jobboldali szociáldemokraták egy részét is át kellett venni.

Az újabb szakirodalom is megerősítette azt a korábbi véleményt, hogy a Tanácsköztársaság agrárpolitikája alapvetően hibás volt. A földosztás elmaradása mind a kis- és középparaszttok, mind az 1—5 kat. holdas szegényparaszttok és föld nélküli napszámosok között óriási csalódást okozott. Hiba volt az indokolatlanul szigorúan végrehajtott szesztilalom, az egyházakkal szemben folytatott merev politika, az antiszemitizmus erősségének lebecsülése, s még néhány egyéb intézkedés. Ugyanakkor arra is rámutatott, hogy egyfelől a parasztság politikai magatartásának kedvezőtlen irányú módosulását nem kis mértékben a háború utáni gazdasági leromlás, az országot hallatlan mértékben sújtó gazdasági blokádnak, s a kényszerű hadviselés elkerülhetetlen hátszériái következményei (rekvirálás) okozták. Másfelől, hogy a parasztság egy — igaz, csekély — részének, az uradalmi cselédségnek a helyzete mindezek ellenére észrevehetően javult.

Hajdu Tibor munkái, valamint L. Nagy Zsuzsa, Boros Ferenc és Gábor Sándorné diplomáciatörténetei alapján ma már a polgári demokratikus kormányzat és a Forradalmi Kormányzótanács külpolitikájának lehetőségeit, reális és illuzorikus vonásait is világosan látjuk. A területi integritáshoz való ragaszkodás és a nemzetiségi kérdés demokratikus rendezése, ami a Károlyi- és Berinkey-kormányok együttes célkitűzése volt, az adott helyzetben összeegyeztethetetlennek bizonyult. A történelmi Magyarország nemzetiségeinek többsége már nem elégedett meg a kilátásba helyezett nemzetiségi autonómiákkal, hanem a testvérországok (Szerbia, Románia, Csehszlovákia) felé gravitált, s jövőjét ezekhez az országokhoz tartozó autonómiákon belül képzelte el. Az események ilyen alakulásában jelentős részük volt a győztes hatalmaknak is, amelyek vezetői úgy vélték, hogy a német veszély esetleges feléledésével és az oroszországi bolsevizmus nyugatra terjedésével szembeni védekezés szempontjából sokkal előnyösebb a nemzeti energiáktól duzzadó kis államok közép-európai láncolatának a megalkotása, mint a Monarchia konzerválása.

Mint már érintettük, a monarchia utódállamainak néhány politikusa és történetírója mellett az ötvenes évek egy-két magyar történésze és publicistája is valamiféle nemzeti bolsevizmusként értékelte a Forradalmi Kormányzótanács nemzeti és nemzetiségi politikáját. A hatvanas évek végére ezzel szemben bizonyítást nyert, hogy a Vörös Hadsereg harcai nem hozhatók közös nevezőre az 1849-es honvédsereg harcaival. A Vörös Hadsereg — noha ilyen illúziókat többen tápláltak iránta — nem a történelmi határokért harcolt, hanem — legalábbis a forradalom vezetőinek szándéka és elgondolása ez volt — a szocialista forradalmat védte. A Tanácsköztársaság vezetői ugyanis, a magyar történelemben először, valóban lemondtak a területi integritásról, s minden nemzetiség önrendelkezési jogát elismerték. A Forradalmi Kormányzótanács külpolitikai koncepciójának középpontjában a világforradalom győzelmének aktualitásként tétélezése, s az európai tanácsköztársaságok szövetséges föderációjának a gondolata állt. A nemzeti és nemzetiségi kérdést is ennek részeként kezelték, s ebből a perspektívából nézve valóban nem volt különösebb jelentősége annak, hogy például a Szlovák Tanácsköztársaság nem a magyarországi Tanácsköztársasághoz, hanem a rövidesen megalakulni vélt Csehszlovák Tanácsköztársasághoz fűződik. Ez a külpolitikai koncepció azonban szintén irreálisnak bizonyult. Szovjet-Oroszország — szorongatott helyzete miatt — sem gazdasági, sem katonai segítséget nem tudott nyújtani, a Bajor Tanácsköztársaság néhány hét után elbukott, a kormányon levő osztrák szociáldemokraták pedig elutasították a proletárdiktatúra gondolatát, s a magyarországi forradalmat inkább csak lojalitásukkal támogatták. Az is bebizonyosodott, hogy a Duna-táj internacionalista munkássága nem képes a nemzetközi szövetséges szocialista tanácsköztársaságok megvalósításának gondolata mellé a lakosság többségét felsorakoztatni. A paraszt-

ság és a kispolgárság a győztes nagyhatalmak által is egyértelműen támogatott nemzeti államok eszméjét tette magáévá. De még a román és cseh munkások közül is többen harcoltak a Tanácsköztársaság megdöntésében közreműködő nemzeti hadseregekben, mint a Vörös Hadsereg internacionalista alegységeiben.

Az 50. évforduló elmúltával a két forradalom iránti kutatói érdeklődés észrevehetően csökkent. Ismereteink lényegében csak annyiban gyarapodtak, amennyiben a Tanácsköztársaság néhány vidéki és országos vezetőjének biográfiája és mikrobiográfiája mellett az első magyar népköztársaság elnökének, Károlyi Mihálynak a politikai életrajza is elkészült. Eszerint a forradalom napjaira Károlyi gróf olyan kispolgári demokrata politikussá alakult át, aki a nagybirtokrendszer felszámolása mellett már a nagytőke állami korlátozását is jogos és aktuális teendőnek ismerte el, s értelmiségi hívei mellett az SZDP-re és Kisgazdapártra kívánt támaszkodni. A Vix-jegyzékre Károlyi szociáldemokrata kormány kinevezésével akart válaszolni, s a nemzetközi konstelláció már realisabb megítélése alapján a polgári demokra-

tikus forradalmi vívmányok megmentését a proletárdiktatúra győzelme után is „mérésékelt” szociáldemokrata kormány hatalomra kerülésétől remélte.

Egyéb érdemi munka sem a polgári demokratikus, sem a szocialista forradalomról nem jelent meg. Ez nagyrészt érthető, hiszen a kor legtöbb problémáját valóban megnyugtató módon sikerült tisztázni. Amitől továbblépés várható, az elsősorban a két forradalom gazdasági élete mélyrétegeinek, az egyes gazdaságpolitikai intézkedések fogadtatásának és gyakorlati megvalósulásuknak, valamint az egyes politikai irányzatok (így a külső és belső ellenforradalmi mozgalmak) osztálytartalmának és tömegbázisának az eddigieknél aprólékosabb és pontosabb feltárása. Ha képes lesz kiszabadítani magát az ún. köztörténetírási megállapítások szolgálai követése alól, nagy szerepe lehet ebben a helytörténeti kutatásoknak, melyek speciális előnyeiknél (szerves gazdasági, társadalmi és politikai egység kutatása, komplex módszerek alkalmazásának lehetősége stb.) fogva a történelem legmélyebb rétegeiig hatolhatnak.

Romsics Ignác

„Lépcsőt emelve mi-korunknak”

A magyar 1919 helyet követel magának a világhistória legpompásabb eseményei között, s hat évtized távlatából is erőt közvetíthet számunkra az akkori hősök példája. De eszünkbe jutnak-e a „tizenkilencesek”? Kik és hogyan tartják számon őket? Dolgozó kollektívák élnek a nevükkel: a nevek így hát elő-előbukkannak szinte nap mint nap. De tudják-e vajon, kit emlegetnek, kihez illene méltónak lenniük, a Tanácsköztársaság 60. évfordulás esztendejében élő utódoknak?

★

— Mindent tudnak Kun Béláról! — bólint magabiztosan az acélgyári brigád szikár képű vezetője. — Én ismertetem velük, mi történt Kun Bélával a forradalmi kezdet óta.

— Ön mikor tanulta ezt meg?

— Elvégeztem a hároméves marxista egyetemet, utána egy évet tanultam a munkásmozgalom történetét. Abból ismertem meg Kun Béla munkásságát, egészen végig.

— Hogyan halt meg?

A brigádvezető végighordja tekintetét a gépsoron, szemében megenyhül a magabiztosság.

— Hirtelen...nem tudom...

Sztálin nevét emlitem.

— Ezt a történelem se írja pontosan. Mikor Sztálin elvtárs börtönbe csukta, avval nem nagyon foglalkoznak a könyvek sem.

— Büszkék lehetünk-e rá mi, magyarok?

— Igen. Nagyra becsülöm Kun Béla tevékenységét a Tanácsköztársaságban meg a kommunista párt megalakításában. Nagy része volt neki benne, hogy tizenhét után megteremtették a Tanácsköztársaságot, amit a Nagy Októberi Szocialista Forradalom vívmányaként lehet emlegetni itt, Magyarországon.

— Érdemes-e a mai munkásoknak megismerni Kun Béla tevékenységét?

— Nagyon is! Mert akinek nem volt módja tanulni, és most elolvassa, miket csinált, az sokat tanulhat belőle. Megérti, mit miért csinál, milyen ügy szolgálatába álljon.

★

— A brigádunk neve? ...Kun Béla — mondja a negyven év körüli, meglepően csinos segédmunkásnő. — A főnökünk a múltkor olvasott föl az életéről... Nem, nem könyvből, ő maga csinált jegyzetet, mikor tanulta.

— Tulajdonképpen ki volt Kun Béla? A nő összeráncolja homlokát, de gyorsan válaszol:

— Nem tudom... A munkásmozgalomhoz kapcsolódik. Benne volt a pártban, de így kapásból többet nem tudok róla mondani. Van egy patronáló munkásörccsapunk, annak is Kun Béla a neve, minden évben küldenek meghívót a tizenkilences évfordulóra.

— Volt-e Kun Bélának valami köze a Tanácsköztársasághoz?

Elgondolkodik. Sejtí, hogy nem véletlenül kérdezem, de inkább nem mond buszást.

— Így kapásból nem tudom. Úgy rémlik, kiment Ausztriába. Emigrációba, vagy minek hívják, aztán onnét irányított... Pontosan nem tudom...

★

Az ősz brigádtag határozottan bólint névadójukról hallván.

— Kun Béláról épp a napokban volt szó. Ő szervezte a pártot. Tizenkilencben a forradalmat is ő vezette. Mikor kint volt a Szovjetunióban, onnan is irányította az itthoni szervezkedést. Nekem van egy könyvem, igaz, nem olvastam, de lapozgattam. Érdemes elolvasni, aki ennek a társadalomnak az embere.

— Ha tizenkilencről hall, elsőnek mi jut eszébe?

— Hát nem sok jó. Mert ugye csak százvalahány napig tartott. Aztán jött a sok kivégzés, meg a meghurcoltatások...

— Hallott-e Priska Dezsőről, aki ebből a gyárból került a salgótarjáni direktóriumba?

— Priska Dezsőről?... Mintha hallottam volna — húzza össze szemét —, de nem sokat tudok róla... — és hirtelen kiböki: — Semmit se.

— Van-e valami ma is érvényes tanulsága a Tanácsköztársaságnak?

— Tanulsága? Hogyne. Amiért azok harcoltak, azért ma munkával kell harcolni. Mert ha a munkát jól csináljuk, annak csak jó lehet a következménye. Akkor lesz piac, lesz bőven megrendelés...

★

A munkásör-zászlóalj Kun Béla nevét viseli. Kérdezem a nyugdíjas szolgálattelvőt:

— Tényleg olyan nagy ember volt Kun Béla, mint amilyennek ma emlegetik?

Hátrahőköl, már-már bánja, hogy vállalkozott a beszélgetésre.

— Hát, kérem, én azt meg nem bírom mondani, mert éppen annyit tudok, mint maga. Meg amennyit édesapám mesélt, de ő akkor az olasz fronton volt, ő is hallotta, amit tudott... Nagynak kellett lenni neki, mert a párt alapítója volt. Sokat tett a marxizmus—leninizmus elméletéért... de ezt is csak a tévéből tudom. Azt el lehet mondani, hogy azok előtt, akik akkor ténykedtek, le a kalappal. Hát képzelheti, hogy negyvenötben is, meg ötvenhatban is volt már párt, és mégis milyen nagy problémák voltak. Hát még akkor mi lehetett, amikor párt se volt, vagy volt is meg nem is, mégis irányították az országot egy háború után. Ezek mind nagyon nagy emberek voltak, kérem. Életüket is áldozták, ha kellett.

— Érdemes-e foglalkozni a mai fiataloknak az akkor történetekkel?

— Érdemes. Sok mindent tanulhatnak. Ha a fiatal cselekszik a KISZ-ben, tudja meg, gondolja meg, miért cselekszik. Ma sokan nem gondolkoznak. Sajnos. De akkor képesek lesznek értékelni a mai helyzetet. Mert amit Kun Bélának annak idején elértek, azért ma ki kell állni...

— De hát, amit elértek, azt Horthyék lerombolták...

— Igen, de jött az újjáépítés!
— Miért nevezték el Kun Béláról a zászlóaljzat?

— Pontosán meghatározni magának én nem tudnám. De az úttörőknél meg a KISZ-ben is vannak, akik róla kaptak nevet. Mert nagy a tekintélye ma is a pártban. Kun Bélának az volt az igazi húzása, amikor elrendelte, hogy a párttagok ne fizessenek tagdíjat, nehogy elárulják ezzel magukat. Csak szakszervezeti tagdíjat fizettek.

— Ez mikor volt?

— Ha jól tudom, még a Tanácsköztársaság előtt. Amikor csak szervezkedtek a kommunisták.

★

Stromfeldről faggatni a hajdani vezérkari főnök nevét viselő szakközépiskola negyedikes tanulóját. A fiú készségesen válaszol, amire csak tud:

— Kimagasló katona, hadvezér, jó emberismerő...

— Ezt elmondhatnád azokról is, akik a török ellen harcoltak...

Bólint, s kiegészíti a jellemzést:

— Magáénak vallotta a Tanácsköztársaság gondolatát. Példaképpül lehetne állítani a mai fiatalok elé, mert kemény volt. a börtön se törte meg...

— Milyen magyar hadvezéreket ismeresz még?

— Csak magyarokat? Tehát Bem apó nem jó?

— Inkább csak magyarokat.

— Zalka Mátét, Hunyadit... Rákóczit...

— Melyikre vagy büszkébb: a Rákóczi-szabadságharcra vagy a Tanácsköztársaságra?

Megvonja a vállát, s dönt:

— Mindkettőre büszke vagyok, de a jelentősége talán a Tanácsköztársaságnak volt nagyobb. Mert ez mutatta meg a jövő útját. De a Rákóczi-szabadságharc engem jobban érdekelt. Addig szerettem csak a történelmet, amíg a középkorról tanultunk, az érdekesebb volt.

— És romantikusabb?

— Igen — mosolyodik el. — Mondják is rám a többiek, hogy túl romantikus vagyok.

A fiú közepes tanuló, érettségi után az egyik helyi gyárba szándékozik menni műszerésztanulónak. Szabad idejében kizárólag a kutyáját sétáltatja.

— Az iskolában megemlékeztek-e Stromfeldről? — kérdezősködöm tovább.

— Igen. Minden évben vannak Stromfeld-napok. Ünnepeiket kezdődik, ezen elmondják az életét, a munkáját, aztán vetélkedőket, sportversenyeket rendezünk. Jól szoktak sikerülni.

— Olvasol-e felőle valamit iskolán kívül is?

— Ha újságban jelenik meg róla valami, elolvasom. Könyvben nemigen lapozok utána. Nyakunkon az érettségi, ilyenkor akad elég baja az embernek a könyvekkel...

★

A brigád, az iskola, az utca névadója — egy-egy szál a múlthoz. S ha ez hibádzik, miképp juthatnak eszünkbe a régiek?

Fényképet húzok elő Stromfeldről, mutatom az elsős egyetemistának:

— Várjál, barkochbázok... Nem magyar, ugye?

Kiszalad a számon a megfejtés.

— Ja, persze — restelkedik —, a gépipari szakközép van róla elnevezve.

— Mit tudsz még felőle?

— A Tanácsköztársaság idején volt valami... a Vörös Hadseregben — így hívták?

Szamuely-fotót veszek elő.

— Ez ismerős. Mindjárt kitalálom... Ő is a Tanácsköztársasághoz kapcsolódik?

Megmondom, kiről van szó. Fölcsillan a szeme.

— Tudtam, hogy ismerem. Ő volt, aki Leninhez utazott repülőn.

Eléje rakom Landler képét. Legyint, megcsóválja fejét:

— Mutasd inkább Ságvárit, vagy aki-ről többet tudok.

Szaván fogom, a legfőbb vezetőink képét adom a kezébe. Tudja a neveket is, a tisztségeket is. Nekibátorodom, két miniszterünk nevét említem. Úgy reagál, mint aki sosem hallott felőlük.

★

— Stromfeldet megismerem, az öreg... — mosolyodik el a jóképű, izmos alkatú művezető. — Ő vezette az északi hadjáratot. Vezérkari főnök volt a Tanácsköztársaság alatt.

A fiatalember katonaviselt. Talán innét származik, talán nem. — Tisztelettel vegyes szeretet ül ki az arcán, ahogy a hajdani ezredes portréképét a kezébe fogja. Egyébként benne is folyik némi „parancsnoki vér”. Beosztottjai kemény embernek ismerik. Régebben kihelyezett szerelőknek volt a főnöke, ő felelt az üzemtől távol dolgozók munkájáért, magatartásáért. Azt beszélik, sose volt panasz a keze alá tartozó gárdára.

Landler képét mutatom neki. Látszik, jól ismeri, csak a név nem ugrik be — rég foglalkozott evvel a témával.

Segítek: — Ügyvéd volt, vasutassztrájkot szervezett. Ma MÁV-járműjavító van elnevezve róla.

Kisimul homlokán az előbb összecsomózódott ránc, s elmosolyodik megint:

— Landler.

Némileg restelli a dolgot, mikor tisztázuk, hogy ez a név a Tanácsköztársaság előtt hetvenegy évvel vált ismertté, s akkor sem a személy, hanem a nyomdája volt fontos. Hogy zavarából mielőbb kiláboljon, több képet is mutatok neki: Szamuelyt, Latincát, Korvint, Münnichet.

— Mindet ismerem. De hogy miket csináltak, nem tudom. Az iskolában csak a nevüket tanultuk, meg hogy részt vettek a Tanácsköztársaságban.

— Hallottál-e valamit a nógrádi „tizenkilencesekről”?

— Erre zajlott az északi hadjárat. Előtte nagy csetepaté volt a Karancson a csehekkel. Sok bányász meghalt.

★

— Szamuely? ... Aki érintkezett Leninnel. Ő olvasta fel azt a táviratot, amit Le-

nin küldött a Tanácsköztársaságnak — sorolja, ami eszébe jut, a huszonhárom éves kötőnő.

A fiatalasszony nemrég jött vissza gyestről. Azt mondja: szívesen olvas. Kiváltképp Passuthot, Sütőt meg Moldovát szereti.

— Latinca?... — tűnődik. — Nem tudom. Pedig van egy ilyen könyvem. A „Hősök voltak”. Ságvári és Schönherz is benne van. Gyakrabban kellene elővennem...

— Landler Jenőről hallott már?

— Igen — bólint készségesen, s elgondolkodik egy pillanatra. — Landler... nyomdász volt — ködlik fel újra 1848.

— Az északi hadjáratról mi jut eszébe?

— Nógrádi Sándor vezette, nem? — kapkodja el a választ.

Meglepett arcomat látva ajkába harap. Tisztázzuk az ügyet, s megnyugtatom: nagyobb bakikat is hallottam már.

— Jó érzés egy mai munkásnőnek a Tanácsköztársaságra gondolni, vagy közömbös, hogy volt-e ilyen a magyar történelemben? — érdeklődöm tovább.

— Persze, hogy jó érzés! — bólint rá kissé őszintétlenül tűnő lelkesedéssel. — Szégyellem is, hogy keveset tudok róla. — Mentegetőzésképpen hozzáfűzi: — Ságváriről többet hallani...

— Stromfeld a Tanácsköztársaság hadvezére. Azelőtt is katona volt, a világháborúban is részt vett — hallom a fiatal gépészmérnöktől. — Ott gyűlölte meg az öldöklést, és állt át a Tanácsköztársaság oldalára — téveszti össze ezredesünket valamely mondabeli hőssel. — Azt tudom még róla — halad tovább a rossz vágányon —, hogy olyan kövér volt: úgy kellett őt fölrakni a lóra a katonáknak.

A fiatal műszaki jó szakember hírében áll. Napjában több órát is olvas, szakzsóvegeket. Egy rakás műszaki folyóíratra előfizet. (Irodalmi igényeit a tévé elégíti ki.) Munkájában s azon kívül tömördek teendője akad: vezetőként dolgozik, párttag, munkásör, FMKT-elnök és így tovább.

Feladatait — kollégái és főnökei szerint egyaránt — alaposan, lelkiismeretesen oldja meg, minden üzemi ügyben bátran véleményét nyilvánít.

— Landlerről? ... — gondolkodik el. — Sajnos semmit nem tudok. Pedig illene ismernem. De már rég tanultam erről a témáról, és azóta nemigen került a kezem ügyébe történelemkönyv.

Szamuely-képet mutatok neki. Kun Bélával téveszti össze. Helyesbíték, mire zavar nélkül bólogat.

— Ő volt az, aki kiutazott a Szovjetunióba. Leninnel egyeztettek a dolgokat. Katona volt.

— Ünnepekkel és vetélkedőkkel emlékezünk meg a Tanácsköztársaságról — mondja a technológus, aki jelenleg megbízott KISZ-titkári funkciót tölt be a gyárban. — Az üzemi lapnak nemrég állítottam össze egy rejtvényt a tizenkilences eseményekről. Elég jól ismerem most a témát.

Fotót rakok elé.

— Ez Latinca! — rikkant vidáman. — Megismerem a homlokáról. Somogy megyei paraszt volt. A Tanácsköztársaság leverése előtt a honvédelmi miniszter beosztotta — keveri össze fölényes könnyedséggel a népbiztos elnevezést a miniszterrel, a „személycseréről” nem is szólva.

Újabb fotó:

— Landner... Nemigen ismerem. Politikai biztos volt. ...Ez pedig Kun Béla... azaz hogy Szamuely. Háromszor találkozott Leninnel... ő pedig Korvin Ottó. Vele könnyű a dolgom, benne volt a rejtvényben. A Galilei-kör tagja, a Tanácsköztársaság után kivégezték.

— Biztosan megemlékezünk majd valahogy a Tanácsköztársaságról... — mondja nem álcázott sértődöttséggel hangjában a könnyűipari üzem ügyintézője, aki szintén megbízott KISZ-titkár. Konkrét terve még sincsen. — Az irodalmi színpad mindig szokott valamit csinálni.

A fiatalasszony, akinek magabiztossága irigylésre méltó, a KISZ-szervezetben a politikai oktatás felelőse. Megtudom tőle, hogy a VIT-tel és a szervezeti szabályzat-foglalkoztak idáig az oktatásban.

Félve kérdelem, mutathatnék-e néhány képet a Tanácsköztársaság vezetőiről.

— Ha tényleg név nélkül jelenik meg az anyag — köti ki, valamelyest csorbult önbizalommal.

Szamuely-fotót teszek az asztalra:

— Rajk László.

— Nem — rázom a fejem. — Erről az emberről egy másik kép ismertebb. Azon borkabátban és tányérsapkában látható... amint Lenin mellett áll.

Kicsit vár, majd bátortalanul megkérdi: — Sztálin?

Fejemmel intek nemet, s tovább kérdezősködöm:

— Az ön brigádjának ki a névadója?

— Kulich Gyula — feleli gyorsan.

— Ő ki volt?

Újabb rövid gondolkodás, közben pillantást vet a szemben ülő főkönyvelőre, aztán válaszol:

— Az a textiles...

A nagyvállalat függetlenített KISZ-titkára mondja:

— A Tanácsköztársaság helyi eseményeinek földerítését a forradalmi ifjúsági napok alatt végezzük el. Tavaly kezdődött az anyagok feldolgozása. Akkor 1848 volt a téma. Gondolom, idén a tizenkilences eseményeket kutatattja fel velünk a járás. A Tanácsköztársasággal '69 óta nemigen foglalkozott a KISZ. Most főleg a még élő veteránokat szeretnénk megkeresni, az lenne az érdekes. Pár éve beszéltünk egy nagybányai „tizenkilencesrel”, Kakuk Lászlóval. Leginkább az akkori haditechnika érdekelte a KISZ-eseinket. A bácsi azóta már meghalt.

— Az a tapasztalatom — szól a másik gyár KISZ-titkára —, hogy a fiatalok előtt nagyon ismeretlenek a helytörténeti események. A fiatalok sorába sajnos magamat is beleértem. Tavaly rendeztünk egy helyismereti vetélkedőt. Benne volt az a kérdés is, hogy a mai Malinovszkij úton a század elején állt egy sorompó, mi volt annak a szerepe. Mi előre megnéztük, s tudtuk, hogy a bányász- és kohászlakosságot választotta külön. De a nyolcvan feladatlapból csak három volt helyes válasz. Sok teendőnk van még a KISZ politikai oktatásában...

A fiatalember szavait anyaggyűjtésem tapasztalatai igazolják. A nógrádi tizenkilencesekről való érdeklődésemre csak egy — értelmiségi — fiatalember tudott „pozitív” választ adni.

— A Gólián Andrásról?... Igen, hallottam róla. A helyi direktórium egyik vezetője volt. Azért emlékszem rá, mert a nagyapámat éppen miatta dobták ki a csendőrségről. Parancsot kapott az öregem, hogy Góliánt vasra verve utazzassa vonaton Losoncig, és ott kísérje be a csendőrségre. A nagyapám jó ismerőse volt Góliánnak, még este elment hozzá, s megmondta, hogy másnap menniük kell. Reggel annak rendje és módja szerint találkoztak is a vonatnál, s Losoncra utaztak. Csakhogy

Gólián nem volt vasra verve. Egy sarokkal a csendőrség előtt tette rá a nagyapám a bilincset. Ezt aztán beköpték a jó emberek, így lett az öregből suszter.

Ugyanaz a fiatalember ismerte a S-ban álló, úgynevezett Rákosi-fa „legendáját” is. — Apámék azt a fát még Rákóczi-faként ismerték. A felszabadulás után terjedt el, hogy Rákosi az alatt a fa alatt gyülekezett a bányászokat, mielőtt összecaptak a csehekkel. Így kapta meg a fa a Rákosi nevét. „Harmadik Mátyás” egyébként nem is volt Salgótarjánban.

— Rákosi járt S-ban — így a szakértő. — De korántsem „csapatái élén”! Hadtápfőnök volt, az élelmezést, a ruházati ellátást intézte. A legenda az 1956 előtti időkben kapott szárnyra, amikor túlértékelték Rákosi szerepét minden területen. A fa nem lehetett harcálláspont, ez hadászati hiba lett volna. Legföljebb gyülekezőhelyként szolgált, ezért jobban illik rá a mai Vörös Katonák Fája elnevezés.

Helyén van-e a Tanácsköztársaság a mai emberek történelmi tudatában? — kérdezem a történelemtanárt.

— Még nincs a méltó helyén. Sokan többnek vélik például 1848-at, pedig ha megnézzük, melyik mit ért el, nehéz egyiket a másik fölé helyezni. Sokat ártott a tizenkilences hagyományoknak, hogy Horthyék — politikai érdekből — egy negyedszázadon át igyekeztek befektetni, és Rákosiék sem értékelték helyesen. Az azóta eltelt húszegynéhány év, úgy tűnik, kevés volt az adósságok törlesztésére. Ezt

a tankönyvek sem segítették elő: kivált a szakközépiskolai és a szakmunkásképző intézeti tankönyvek elnagyoltak, vezércikkyszerűek. Talán még néhány tanárra is jellemző, hogy jobban ismeri tizenkilencnél a negyvennyolcas eseményeket, sőt a kuruc kort is — így hát ezekről színesebben, meggyőzőbben beszélnek, ezek az anyagok jobban elmélyülnek a diákokban.

— Mit lehet tenni, hogy a Tanácsköztársaság ismerete a mostaninál több fiatalra hasson?

— Hiba lenne azon szörnyülködni, hogy mennyire feledésbe merültek az akkori emberek és események. Ehhez a valós helyzethez kell szabnunk a tennivalókat. Megjelent mostanában sok érdekes ismeretterjesztő kiadvány a témáról, jó volna őket ifjúsági klubokban, szakkörökön, vitakörökön feldolgozni. Meg kell találni a szálakat, amelyek összekötnek a múlttal. Rajtuk keresztül érdemes ismertetni a helyzetet, amiben cselekedtek. A körülmények reális bemutatása figyelemkeltőbb, mint egy-egy fölmagasztaló jelző...

— Azt, hogy melyik anyagot tanítják jobban a történelmesek, embere válogatja — így a másik pedagógus. — Talán az öregebbekben tényleg jobban élnek a kuruc kori „mítoszok”, mint a Tanácsköztársaság realitása. Tizenkilenc helytelen értékelésében, ha tényleg helytelen az értékelés, ludasak a tudósok is: e téma alapos föltárása nemrég történt meg. Ebben — gondolom — az is közrejátszott, hogy éltek még néhányan, akik ellentmondásos szerepet tölthettek be annak idején, és ha most módjuk volt rá, hátráltatták a kutatást. Talán nem ártana az ügynek, ha a Tanácsköztársasághoz is több „mítosz” fűződne. Az a tapasztalatom, hogy az emberekben ez marad meg végül. Rákóczi például nagy hadvezérnek ismerik legtöbben, holott egyetlen nagyobb győzelmet sem csikart ki. Kossuthot pedig „apánk”-ként tisztelik, pedig sok tévedése volt. Ha tizenkilencben annyi vöröskatonna lett volna, ahány veterán 59-ben, kipofoztuk volna az antantot. De ez sem baj, több a haszna, úgy vélem, mint a kára, az „utólagos mítoszoknak”.

— Ezzel nem értek egyet. A kendőzetlen valóság a fontosabb, az az igazi „tanítómester”.

— Nem mindig. A „mítosz” jobban hat az érzelmekre. S a legtöbb emberben a nagyobb eseményekről tanult ismeretek egyetlen érzelmévé sűrűsödnek, ez marad meg a legtovább.

*

Megsemmisíteni hat évtized sem volt képes „tizenkilencünk” hagyományait. De — bár mindnyájunkban él a Tanácsköztársaság emléke — gyakorta elhomályosulnak, s az enyésző ismeretek nem mindig elegendők arra, hogy a jogos büszkeséget fölébresszék történelmi múltunk iránt.

Jelenünk kusza szálaiból kibogozni a múltba vezetőket, s e kapcsolatot fölfedni, közkinccsé tenni, fáradságos, türelmet emésztő munka mindenképp. Azonban tartozunk vele a régi hősöknek, s nemkülönben — a mai köznapi embereknek is.

Regös Molnár Pál

Írás az ajtón

Az öreg bérház fából készült, nyikorgó-dobogó grádicsa már a múltat idézte. Vigyázva, hogy a hámló vakolat ne hulljon a nyakunkba, ketten igyekeztünk az első emeletre. Veteránnézőbe, vendégrevüi megbízatással.

A szálkás deszkájú, barna ajtón jobbra dülő, krétával írt betűk tudatták, hogy „Könyvtárban vagyok”. Alább egy másik mondat ezt közölte: „Kréta a levélszekrényben, írd fel, hogy ki kerestél!” Felírtuk. Azt is, hogy mikor jövünk legközelebb.

A csengetésre egy távoli, rckedt hang felelt. — Jövök már! — s néhány másodperc múlva a jókora ajtókeretet betöltötte egy daliás termetű, jóvágású, tejfehér hajú öregúr. Ez lenne a nyolcvanegy esztendőes Veterán Harcos? — tűnődünk diáktársammal.

A lakás áporodott levegőjének szagát, a már-már emberi leleménnyel is fokozhatatlan rendetlenséget az öreg frissesége, látható öröme feledtette.

— Ne haragudjatok, barátaim! Én már csak ilyen vagyok. egyedül és öregen. De mondjátok csak, tényleg hozzám jöttetek? Értem? No, ez csodálatos! Nagyszerű, hogy eszetekbe jutottam. Várjatok csak, főzök a kedves vendégeknek egy kávét.

Lehajolt, széjjel túrt egy nagy halom régen porosodó újságpapírt, s valami fekete négyzetet halászott elő. A villanyrezsó volt. A viharvert — talán még Palesztínából hozott — ragadós kávéfőzővel, a vízcsaphoz csoszogott. A barnacsíkos kagylóban már ekkor is lassan csordogált a víz egy darab vajra, de ott hűtötte a tejet, meg egy lábaskában valami ételt is.

A megbeszélte időpontban taxival mentünk érte, ez volt az egyezés. Az iskola legnagyobb termében nyolcvan-száz diák várakozott a Veterán Harcosra, az első sorban egy eminens lány közületi számlára vásárolt, tíz szál vörös szegfűből és aszparágusz zöldjéből kötött csokrot szorongatott. A vendégnek.

Kopott szövetroháját erre az alkalomra alpakkaöltönyre cserélte az öreg. Belsőszébe nyúlt, kétrét hajtott papírköteget vett elő, és beszélni, azaz olvasni kezdett.

A múltról? A régmúltól? A történelemtől?

Talán inkább az utóbbiról. Ki tudja, ezt akarta-e érzékeltetni azzal is, hogy a szót — „én” — soha ki nem ejtette a száján. Ellenben annál többször emlegette a saját nevét, de úgy, mint ha másvalaki beszélne róla. Ebben a stílusban álljon itt — per-

sze, korántsem a teljesség igényével — a kétrét hajtott, később általam is többször elolvasott papírok tartalma.

— X. Y. jó módú, polgári családban született, iskoláinak elvégzése után köztisztviselő lett — kezdte az élménybeszámoló X. Y. — Vonzódott a haladó mozgalmakhoz, első alkalommal az első világháború idején vállalta az önkéntes életveszélyt, másokért. A lehetőségeit kihasználva, a vármegyei pénzekből fiktív papírok segítségével segélyeket juttatott a munkanélkülieknek. A Tanácsköztársaság kikiáltása után a direktórium helyettes elnökének választották, s ebben a minőségben is nagyon sokat tett a város meg a vármegye dolgozóit. S Színházat is csinált. Egy-szer veszélybe került a direktórium lapjának a megjelenése, mert elfogyott a papír. X. Y.-t bízták meg, hogy utazzon a fővárosba, rotációs papír nélkül pedig haza se térjen!.. A szeretett város viszontlátására nem is került sor, csak huszonnyolc év múltán. Amikor X. Y. Budapestre ért, éppen levették a tanács-hatalmat, a direktórium elnökhelyettést életre-halálra keresték. Egy szenespincében húzódott meg, ahol egy cipész és felesége bújtatta hosszú ideig, látta el a legszükségesebbekkel... Az elvtársak végül hamis papírokat szereztek, így sikerült kijutnia — rendkívül nehéz és kalandos út során — Csehszlovákiába, Németországba, a Szovjetunióba, majd pedig Palesztínába.

A Veterán Harcos 1947-ben tért haza.

— Nézd barátom! — mondta még középiskolás koromban. — Itthon tudták, hogy ki vagyok, hogy mennyit szenvedtem, a néphatalomért. Engem személyesen Rákosi hozatott haza, itt van a levele, ni!

Régi, megsárgult papírt, egy féltve őrzött dokumentumot mutatott. Az írás tanúsága szerint X. Y. — kellő diplomáciai kapcsolatok híján — egyiptomi külképviseletünk közreműködésével, utazzon haza Magyarországra.

Néhány év múlva nyugdíjba ment. Azóta Veterán Harcos az emlékeinek, a hőba-hőba rendezett találkozók és beszámolók múlandó élvezetet és gyönyörűséget nyújtó pillanatainak él. Ilyen perceket szerezhetett neki az az újságcikk is, amit néhány évvel ezelőtt egy évforduló kapcsán írtam róla. „Az igazságért jó és öröm áldozni” — ő maga javasolta a címet.

A megjelenés után néhány nappal táviratot kaptam a budapesti szerkesztőségbe: „Drága barátom, gratulálok, a siker óriási. Lapot sehol sem lehet kapni, már reggel elfogyott. Légy oly kedves, ha tudnál néhány példányt küldeni, nagyon megköszönném!”

Az újságokat egy hét múlva magam vittem; éppen a távoli, határmenti kisvárosba szolgált a munkám. Az öreg átölelt, és ragyogó ábrázattal mondta:

— Ez igazán remek! Tudod, minden fontos helyre küldtem egy-egy példányt az újságból. Akik eddig mellőztek és kutyába sem vettek, most észhez térhetnek.

Megmozdult alattam a föld.

A levelek, táviratok ettől kezdve sűrűn érkeztek a Veterán Harcostól. Volt olyan hét, hogy kettő is. S ha egy időre elapadt a híradás, — talán a mulasztást bepótolandó —, újra megszaporodtak a kusza gépírású, kék borítékok.

Az egyik levél tartalma: „Itt küldök neked egy kivágott cikket a M. folyóiratból. Nem tudom, ki ez a szélhámos, aki írta, de hazugság az utolsó betűig. A direktoriumról ír, de semmi sem igaz, nem is tudhatják a valót, ha engem nem kérdeznek. Hiszen csak én vagyok élő a háromból... Aláhúztam, ahol a cikk engem említ, de nincs odairva, hogy helyettes elnök! Láthatod, ebből is, hogy firka az egész, nem pedig a valóságot tartalmazza”.

A másik levél tartalma: „Kérlek, gyere le U-re, minden költiséget természetesen megtérítem. Mert fontos és sürgős dologról van szó. Hiába ágálok ugyanis, hogy tegyék rendbe a hősi emlékművet, de ezeket itt nem érdekli a vértanúk emléke. Be sincs kerítve, a mellvéden pihennek a kisvonatra váró piacozó kofák. Odaszórják a tökmagot meg a szalonnabőrt. Erről van szó, ezt kellene megpendíteni illetékes helyen.”

A harmadik levél tartalma. „Ünnepség volt tegnap a moziban, és mondhatom, nagyon el vagyok keseredve. Utólag tudtam meg, nem is hívtak. Azelőtt meg mindig az elnökségben ültem, mert nekem ott a helyem. Nagyon megbántottak. Hát már ennyit sem számíthatok? Mindenki más, aki semmit sem cselekedett, csak a száját jártatja, ott van a fő helyen, rólam meg elfeledkeznek. Ez a hála...”

A negyedik levél tartalma: „Megint egy segélykérés, már csak benned a bizodalom. Hónapok óta be van zárva a közfürdő — mindenféle műszaki okra hivatkoznak —, de eszükbe sem jut, hogy a sok dolgozó hol fog tisztálkodni, hová járok én is fürödni. Persze azért, mert akiknek döntenie, intézkednie kellene az ügyben, azoknak fürdőszobás lakásuk van.”

Még egy levél a sok közül: „Drága, ifjú barátom, kimondhatatlanul boldog vagyok. Behívtak M-re, és kaptam egy csodálatos szép kitüntetést, a kormány adta. Most már biztos, hogy a nyugdíjamat is meg fogják emelni egy kicsit, mert az ezzel jár. Szóval, minden rendbe jön, elismerik, hogy ki is vagyok én tulajdonképpen. Az elnökségbe is megint meghívják, ott ülök az első sorban, a régi helyemen...”

Több év után szokatlanul hosszú idő egy kerek hét a kisvárosban. Akarva-akaratlanul, többször és több helyütt is szóba került a Veterán Harcos. Valaki azt mondta:

— Kibírhatatlanok ezek az öregek! Mindent maguknak tulajdonítanak, azt hiszik, hogy egyedül ők tettek valamit.

Óvatos ellenvetésem. („Nem kellene több megértés? Egy kis pátyolgatás vagy ilyesmi, mert ez hiányzik nekik. Gyerekek ők már, ismét gyerekek...”) válasz nélkül maradt.

Az alaposabb beszélgetések alatt úgy tűnt, valami kételkedés veszi körül a Veterán Harcost. Végül az egyik városi vezető — első találkozásunkkor még az ifjúsági mozgalomban dolgozott — kinyögte:

— Nincs valami rendben. Rebesgetik, hogy az öreg igen sok pénzzel ment annak idején a nyomdapapírért, és nem történt meg az elszámolás.

— Rebesgetik? Utánanéztetek?

— Hát... kinek van arra ideje meg módja. Egyébként is, ennyi év múltán...

Diákos lelkesedéssel vettem magam az egykori vármegyei levéltár poros aktái közé. Hosszas prüszkölés után örömmel fedeztem fel, hogy őriznek az öreg falak között néhány korabeli újságot is. Nem, semmi olyat nem találtam, ami megalapozná a fenti gyanút. Csak olyasmit olvasgathattam az elsárgult papírokon, hogy a direktorium sokszor nem állt a helyzet magaslatán, gyakori lett a torzsalkodás. Egyhelyütt pedig ezt: Veterán Harcost, mint a direktorium tagját „egyre inkább egyéni érdekei kötötték le”.

Utolsó látogatásom idején, ha lehet, még romosabb, még kiábrándítóbban piszkos volt a veteránlakás.

— Azt rebesgetik... a mendemonda szerint...

— A' tudom, ne is folytasd! — szól közbe fölényesen nyugodt hangon az öreg. — Az elszámolás körül semmi hiba, papír van róla.

Nem firtattam tovább. Hálás voltam a közbeszólásért, hogy nem kellett kimondanom. Egy pillanat alatt egyetlen képpé állt össze bennem az a rengeteg minden, amit erről a sokat próbált, kényszerűségből világot járt emberről tudtam. A kételkedést — vagy, ami homályos — elnyomták a tények. A direktoriumi tagság, a korabeli újságok tanúsága, a Veterán Harcos után vizslató kopók hada. S ha ma neki — nekik — olyan fontos, hogy egy ünnepségen ott üljön az elnökségben, akkor...

De fejezzék be ezt a mondatot mások!

Utolsó látogatásom lidérces pillanatait mondom el. A beszélgetést csengőszó szakította félbe, kicsiny lányka libbent be az ajtón. Az öreg a szobába vezette, leültette, majd hozzám fordult. Egyszerű, tárgyilagos hangon mondta, minden drámaiság nélkül:

— Németül tanítom ezt az aranyos csöppséget. Tudod, nem is annyira a tandíjért, inkább más az oka. Egyedül vagyok, senkim nincsen. Ki tudja, talán napokig is feküdnék az ágyamban kihűlt tetemmel, ha egyszer meghalok. Így jobb, így nyugodtabb vagyok. Ha a csengetésre nem nyitok ajtót, akkor a kis tanítványom tudja, hogy szólnia kell a házmesternek. Mert valami baj történt...

Még egy utolsó pillantás a barna ajtóra. Nem változott itt semmi a hosszú évek alatt, most is ott a felirat: „Kréta a le-
vélszekrényben...” A lépcsőházban azonban most nem érzéke-
lem a kopott deszkagrádicsok nyikorgását. Ezt a régmúltat ir-
lő furcsa muzsikát elnyomja az agyamban eszeveszetteen kolom-
poló kétféle csengőszó. A kislányé meg a telefonos kisasszonyé.

Képzetelemben látom, hogy a kisváros kézikapcsolásos tele-
fonközpontjának kezelője hiába teszi a megfelelő helyre a dug-
gót, a hívott fél — a Veterán Harcos — már régen nem jelent-
kezik. A kisasszony próbálkozik még többször is, aztán feladja.
Másik lyukba illeszt egy másik dugót — teszi, amire megkértek.

Ő is tudja, hogy ha a csengetés eredménytelen, valami baj
van. Szólni kell...

*

J-né mindenkinek azt mondta: „Én voltam az összekötő”.
Egyszer a buszmegállóban csoszogott elém kissé hajlott dereká-
val, ott magyarázta:

— Rudas Lászlóval, meg sok más jó elvtárral dolgoztam
együtt az illegalitásban. Én hordtam nekik a könyveket, össze-
kötői feladatokat láttam el. Bizonyítani persze már nem min-
dent tudok, hiszen a kapcsolataim feledésbe merültek, sokan
meghaltak. Az tény, hogy el kellett bújdosnunk, így esett akko-

riban a választás erre a kis falura. Ide jöttünk a férjemmel,
mert nem voltunk szem előtt, rejtve maradtunk az üldözőink
elől.

Furcsa módon, ezeket a kapcsolatokat és az illegális mun-
kát csak élete utolsó éveiben emlegette gyakrabban J-né. Koráb-
ban talán ideje nem volt rá? Mindig nyüzsgött: volt tanácsel-
nök, vezetett kultúrházat, a Vöröskereszt aktivistája, bábáskodott
amatőr színjátszó csoport mellett. Afféle mindenés volt. Gyerek-
fejjel olvastam róla néhány méltató újságcikket, hallottam egy-
két jutalmáról, kitüntetéséről.

Aztán egyszerre csak mindenünnen kikopott. Egyre több al-
kalmal beszéltek róla rossz hangon, sőt, már a puszta meg-
jelenése is ingerültséget keltett.

Mi vezetett ide? A követelődése? Az úton-útfélen hangozta-
tott, de soha be nem bizonyított illegális munkával való kérke-
dés? Vagy az erőszakossága? Talán mindegyik. Egy tucat em-
bernek adott munkát, jószándékúan igyekeztek bizonyítást sze-
rezni arra, hogy minden úgy történt, ahogy J-né állította. Ta-
lán nem rajtuk múlt, hogy sikertelenül.

Megsértődött, otthagya a pártot is. Csak egy marékra való
oklevél, néhány kitüntetés maradt még utána egy darabig a
pártirodán. Bizonyítandó az érdemeit és igényét a magasabb
ellátásra, a kivételes nyugdíjra.

Egy idő után talán már rájöhetett, hogy „összekötői mivoltá-
ról” velem többé nem beszélhet, más volt hát a téma. A koc-
sában felhajtott egy kis rumot, megtöltötte a magával ho-
zott üveget és félrevont.

— Kérlek, szerkesztőcském, talán mondtam már neked,
hogy színész voltam — húzta magasra a szemöldökét az öreg-
asszony. — Egy egyszerű filmben is játszottam, a Casanovában,
hát az valami gyönyörűség volt.

A körülöttünk állók halkán egymásra röhögtek.

— Szeretném most valamiben a segítségedet kérni. Írtam
egy szindarabot, történetesen éppen a Casanovát, ezt kellene
megjelentetni. Elküldtem ugyan a filmgyárnak, de onnan visz-
szakaptam, hogy nem az ő asztaluk. Még hogy nem az ő aszta-
luk! Egy frászt, kérlek. Más oka van, de nem is érdekel. Szó-
val... rád gondoltam.

Egyre erősebb lett az érzés: J-nét ki kell kerülni. Más félre-
áll mellőle, hogy ne érezze a sosem mosott ruhák kibírhatatlan
bűzét, a kozs orrfacsaróan nehéz illatát. Nekem az indítványai
„súlyosak”, és még mosolyognom sem szabad.

Kikerülni persze nem lehet. Valaha jobb sorsot ért göncei-
ben odatipegett elém, és már mondta is:

— Jó, hogy találkoztunk, kérlek, egy egyszerű témát
ajánlok neked. Óriási szenzációt csaphatsz vele, merthogy a fa-
lu fölötti hegy gyomra tengerszemet rejt magában. Méghozzá
forró a vize, nem tudom én, hány fokos! Akár hiszed, akár nem,
a rózsamályi árkot ennek a vize mosta valamikor! Csak betöm-
ték a lyukat.

Alig néhány nap múlva egészen más titokról lebbentette fel
a fátylat. Az a bizonyos hegy nem is egy tengerszem palástja,
egészen más takar. Fortyog, izzik benne a láva.

— Tűzhányó ez, az hétszentség! Meg kellene egy kicsit piz-
kálni, és mindjárt kiderülne. Nem gondolod, szerkesztő úr?

Ez volt az utolsó felfedezése és hozzám az utolsó mondata.
Többé nem beszélünk, nem oszthatta meg velem egyéb „titka-
it”. Mondták, hogy beteg, nagyon rosszul van, egy délután pe-
dig a magányos haranglábban megszólalt a csengettyűszó. A lé-
lekharang.

A kongatást azonban gyorsan leállították. J-né meghagyta,
hogy ne pap temesse. Akárcsak az urát, még párttag korában.
Megjelent a tanácsitkár és felhívta a halott körül tüsténtkedők
figyelmét, hogy mindennel el kell számolni. Hozzá tartozók hiján
a temetést a tanács intézi.

A magányos, társakat talán a rögeszméivel keresni akaró
öregasszony csúnya véget ért. Ágya tele volt piszokkal, férge-
ket is találtak, alig győztek mindent elégetni. Azt mondják, húsz-
ezer forint maradt utána, nemrégén a lottó is hozott valami
tárgynyereményt, akkor azt is pénzzé tette.

Csak kevesen kísérték ki a temetőbe, férje mellé. Már ott
van fölöttük a tanács által csináltatott kereszt nélküli síremlék,
rajta a felirattal: „Nyugodjanak békében”.

Viola majdani elparentálása ugyancsak a közre vár, de hol van még az. Ötvenvalahány éves — így mondja magáról.

Este elmegy a Keleti pályaudvarra, kezeiben három-négy csomaggal. A büféautomaták melletti sarokban lepakol, kinyit két-három csomagmegőrző szekrénykét. Ezek az övéi, már évek óta. (Majdnem öt éven keresztül jártam úgy át a pályaudvaron, hogy minden este láttam. Köszöntöttem és köszöntött.) Szóval, Viola matat a csomagokban, pakolászik, cserélgeti a táskák, szatyrok és a szekrénykéik tartalmát. Tesz-vesz, mint ott-hon. Igaz is, Viola itt lakik. A pályaudvaron, meg szerte a városban. Övé minden. Fürdőszobája ugyan valamelyik népfürdőben van — már elfeledtem, melyiket mondta —, az apróbb mosakodásra meg ott van a szökőkút.

— A bolond népek csak lesnek rám, de mosakodni kell. Én azt el nem mulasztom.

Ennyivel intézi el, mert neki ez természetes. Éjjel a Blaha Lujza téren, a szökőkút gombái mellett, a medencében. Ott hajlong Viola, térdig felhajtva a szoknyája, és tisztálkodik. Távolabb húzódnak a késői buszra várók, gyanúsán méregetik tisztaságát. Egy taxi pedig — pilótája véletlenül veszi észre a furcsa jelenséget — majdnem felszalad a járdára.

Viola múltja megközelíthetetlen, arról el nem árul semmit. Csak addig jutottam, hogy lakása volt, egyszer régen, amíg be nem fogadott egy vidékről jött férfit. A jelenről azonban semmit sem hallgat el.

— Néha kapok egy kis segílyt, be kell érte mennem, mert nem tudják hová küldeni. Menhelyre is akartak vinni, de én oda nem megyek, mert verik a bentlakókat. Tudom. Nappal fürdőben vagyok — aludni is lehet, jó meleg van —, meg keresek egy kis pénzt. Éjjel meg a pályaudvaron, de nyáron jobban szeretem a kinti padot. Sok itt a link alak. A rendőrök nem bántanak, tudják, hogy miféle, hogy dolgozok. Mégis vigyázni kell. Egyszer elloptak tőlem valami stricik két új táskát, csak úgy a fejem alól, a padról. Pont tőlem loptak, a szemetek! No, vigyázok is már, az automatákból ki nem veszik a csomagot. Minden nap bedobom újra a kétforintokat, és nem kell ügyelni semmire.

Viola bejáratos a belvárosi szórakozóhelyekre is, újságot kínál az apró asztaloknál ülőknek. Igaz, nem az elosztóból kapja az Esti Hírlapot, hanem újságárusoknál vásárolja, nagyobb tételben.

— Csináltam úgy is, hogy a Somogyi utcából hoztam az újságot, de ez nekem nem jó. Nehezen bírok járni, és ha megmarad, akkor csak baj van velem. Így meg annyit veszek és adok el, amennyit éppen bírok. A borra való a hasznom.

A házat hátán hordó Viola csúnya. Zavaros tekintetű, nagyon csúnya asszony. Talán szerencséjére, mert ezzel is pénzt kereshet. Könnyen és viszonylag sokat. Tanúja voltam, amikor a Felszabadulás tér egyik elegáns presszójában két fiatalember susmolt Violával:

— Látod, ott a sarokban, azzal kell. Azzal, aki egyedül ül, hozzá menj! Ne félj Viola-Violettácskám, megkapod a pénzed!

— Azt már nem, fiatalurak, előre kérem a suskát! Egyszer megjártam, csúnyán átverték. Csak ígérték a nagypofájúak, de amikor megtettem és kértem a pénzt, csak a képembe röhögtek a stricik.

A két aranyifjú egyike briftasnyiba nyúlt, százforintost vett elő.

— Nesze, aranyom! Most már rajtad a sor, de alaposan szolgálj meg a béred!

Viola, kezében újságköteggel, lassan araszolt asztaltól asztalig. Alig hallhatóan, szinte csak neszezve kínálta portékáját. „Esti Hírlapot tessék! Vegyenek Esti Hírlapot!” A sarokasztalhoz ért.

— Drága fiatalúr, vegyen egy újságot! — kérlelte.

Amaz végignézett rajta, s mint aki számalomból teszi, három forintot adott az újságért. Viola azt a pillanatot választotta, amikor a fiatalember kezdte átfutni az első oldalt. A csúf öregasszony hirtelen átkarolta az újságolvasásba merülő fiút és... szájon csókolta.

A hatás óriási volt, szinte hullámmozott a röhögés, ordenáré megjegyzések röpködtek a levegőben. Hogyisne, amikor a tekintélyes számú törzsvendég, laposakat pislogva, már régen várta ezt a pillanatot.

Viola lomha járását meghazudtoló mozdulatokkal kacszótt az asztalok között a kijárat felé. Az elötrében még megállt, visszanezített a terembe és bugyborekolva együtt nevetett a bentiekkel.

*

A Veterán Harcos múltja tekintélyt ad, tiszteletet parancsol. J-né életének javát becsületes, nem egyszer nehéz munkával töltötte. De, hogy jön ide Viola? Mi a közös bennük Violetával, aki nem is mondja, még csak nem is álmódja magát hősnek?

A magány, az egyedüllét. A társalanság.

A Veterán Harcos társnélküliségében sajátítja ki magának a történelmet; J-né ugyanezért vált bogaras, furcsa agyszüleményeihez görcsösen ragaszkodó öregasszonnyá.

Viola csak egyedül van.

Most jut eszembe, írni kellene Klárikáról is. Makón voltam vendégségben, a Sírkert utcában, ott keresett meg a közeli ház lakója.

— Tudja, kérem, én voltam a József Attila múzsája! Sok mindent tudnék mesélni.

Vendéglátóm mérgesen nézett a betolakodóra, majd ezt mondta:

— Hadd el! Bogaras vénasszony, mindenki a kitalált dilijein röhög. Persze, van ideje, egyedül van...

Mégiscsak írni kellene róla. Meg arról a parasztkendős asszonyról is, aki fonott kosárral az ölében naphosszat ült a szege-di Széchenyi téren. Meg Rezedáról is, az állandóan varas orrú, a kövidinkás üveghez és a Nyugati pályaudvarhoz annyira vonzó öregemberről. Meg...

De akkor a sornak nem lenne vége.

Kelemen Gábor

Gyermekszemmel a „vihár sodrában”

Múlnak az évek, a nemzedék, amely cselekvően részese volt az első világháború és az 1918—1919. évi forradalmi időszak eseményeinek (a nem cselekvő, de szemlélődő részese, az akkori gyerekek, akik mintegy „békaperspektívából” nézték a felnőttek tevéteit és hallgatták beszélgetéseiket) ma már a hetvenedik életévük táján jár.

Én is egyike voltam ennek a gyerekhadnak, és (saját magammal kapcsolatban is) felmerül bennem a kérdés: mi az, amit egy 5—10 éves gyermek az öt környező világ történelmileg is fontos eseményeiből maradóan megjegyez? Hiszen köztudomású, hogy a gyermekkori emlékek a későbbi benyomásoknál elevebben és létezőbbben maradnak meg, de az is, hogy rapszódikus jellegűek és gyakran a köz szempontjából lényegtelen részletekre terjednek ki. Kétségtelen továbbá, hogy az osztályhelyzet és a nemi különbség mellett még számos tényező is befolyásolja egy-egy gyermek gondolatvilágát, és ezért mindig „speciális” esettel állunk szemben, ha a gyermekkori emlékeket elemeznünk akarjuk.

Aggodalommal fogtam tehát hozzá az 1914—1919 közötti emlékeim kiértékeléséhez, mivel történész vagyok, és ezért fokozottabban törekednem kellett arra, hogy a később megismert tények és szakmai vonatkozások ne módosítsák gyermekkori emlékeim és nézeteim ábrázolását.

Gyermekkori emlékképeim kialakulására nyilván hatással volt pedagóguscsaládhoz tartozásom, és az, hogy Losoncon, a város akkor utolsó, déli háztoronyában, a Tugári téren laktunk. Szomszédaink városi kisemberek voltak. Játsszótársaim is az ő gyermekeik sorából kerültek ki. Első halvány és bizonytalan „háborús” emlékeim is ehhez a környezethez fűződnek: egy 1914 nyarán tomboló, viharral párosult zivatar, amit még később is baljós előjelként emlegettek, énekelve menetelő katonák a daróci országúton, és a naponta felhangzó géppuskakattogás a gyakorlótererről, „waffenrokkos” önkéntesek — apám volt tanítványai — látogatásai házunkban, és több ilyen „apróság”, ami később mind szürkévé — azaz csukaszürkévé — és megszokottá, észre sem vetté vált.

A háború első évében csipődött be emlékezetembe az a suttogás, hogy „az oroszok már Bártfán vannak, és valószínű, hogy Losoncot is ki kell üríteni”. Emlékszem egy 1915. évi nyári eleji selmecbányai utazásra is, amikor az egyenruhás erdőmérnök-hallgatók (köztük a bátyám is) ünnepség keretében jelentkeztek katonának.

1915 őszén irattak be az állami elemi iskola első osztályába. Tanítónk híres volt szigorúságáról; bár elméletileg már akkor is tiltva volt, megfelelően időzített körmösei-vel, fül- és tincshúzásaival — a tenyeresekről és a térdepeltetésekről mint „tanészközökről” nem is beszélve — gyorsan és eredményesen tanított meg bennünket írni, olvasni és számolni. Kétségtelen, hogy a félelem vitt rá minket a tanulásra. Tudott azonban dicsérni és jutalmazni is. Lassan megszerettük, és később büszkévé váltunk arra, hogy hozzá jártunk az első osztályba. Szerettük az énekórákat — akkor is, később is —, mert azokat a dalokat is megtanultuk, amiket a katonák énekeltek: Petár, a szerb király, háborúsdi játszik ..., Bérces Kárpát ormán őrt áll sok magyar ..., Ferenc Jóska kiállt a kapuba ..., Árpád apánk, ne féltsd ősj nemzedet... — hogy csak a legjellemzőbbeket említsem.

Közben pedig folyt tovább a háború. Amikor pedig a város csaknem minden házán

és még a zsidótemető Tugári térre nyíló díszkapujának oszlopain is fekete zászló lenggett, és hetekig fekete karszalagos tisztek és tisztviselők jártak az utcákon, mindenki arról beszélt, hogy meghalt a király, I. Ferenc József, és nem tudni, hogy ezután mi lesz. IV. Károly koronázásakor viszont ellepte városunkat a nemzetiszínű zászlók tömege; mi, iskolások is templomba mentünk. A város háza előtti téren, a Kossuth-szobor tövében pedig felsorakozott a császári és királyi 25. gyalogezred díszszázada, és míg a templomban a Himnusz énekeltük, addig ők a „Gott erhalte” hangjaira vágták „vigyázz”-ba magukat. Ezt, mint szerelmet, még az összemelés idején is sokat emlegették a felnőttek.

1917 tavaszán seregeink győzelmének tulajdonították, hogy Oroszországban kitért a forradalom, de még az iskolában is „a szegény cár”-ról beszéltek tanítóink, akikt „hűtlen” alattvalói őrtek el trónjáról. Ezek a „hűtlen alattvalók” tovább folytatták a háborút, és 1917 júliusában a bátyám is elesett az orosz fronton.

Orosz hadifoglyokat én Csóton, ahol az egyik nagybátyám a tábor parancsnokságához volt beosztva, már láttam, és így számomra már nem volt olyan nagy újság, amikor az 1916., 1917. és 1918. évi aratások idején orosz hadifoglyok vágták a búzát a Szilassy-uradalom földjein. A Nagy Októberi Forradalom eseményeiről jóformán semmit sem tudok emlékezetembe idézni. A „bolsevik” elnevezést is, úgy emlékszem, csak 1918. vége felé hallottam először, amikor már nálunk is forradalom volt. Azt azonban úgy tudom — mivel Csulik bácsi, a miksi úti vámos, aki tűzoltó is volt, nos, ő beszélt —, hogy Gyöngyös tűzvész általi pusztulását „késes elemek” gyújtogatásának tulajdonították, és ezért Losoncon is megerősítették a tűzörséget. A tűzvész utáni királylátogatásról a Károly királyról és Zita királynéről készült (és az iskolában mindenki által megvéttetett) levelezőlap-albumból úgy értesültünk, hogy „a királyi pár szereti a népet”. Ezt hallottuk az iskolában és a katonadalokban Ferenc József neve helyére mindenütt a Károly királyé került az énekórákon. „Isten, király, haza” volt a jelszónk.

1916 és 1917 nyarán már többször jártam Balassagyarmaton, ismerősöknél, Salgótarjánban pedig tanítónő nővéremnél. Pontosabban azonban csak az 1918. évi ipolyi horgászataimra, megyeházi ártézi kútból víz-hordásaimra és a gyarmati, minden este nyüzsgő-mozgó korszóra emlékszem. Tarján-

ban ekkor a zagyvai rakodó kis bányavasúti gőzmozdonyai kötötték le figyelmem. Képes lettem volna éjjel-nappal kámulni azokat, és hallgatni a szén zuhogását az osztályozóban. Balassagyarmatot úgy ismertem meg mint a jól öltözött emberek városát, Losoncot mint a katonákét és szegényes öltözötű munkásokét, Tarján pedig úgy, hogy ott csak csupa kopottas ember él. Az én mezítlábás mivoltomban — cipőt csak az iskolai év idején hordtam — Losonc és Tarján állt közelebb hozzám.

Az 1918. évi polgári forradalom időszaka — ekkor voltam negyedik — már sokkal elevebben él emlékezetemben. Emlékszem apám szavaira: „Tisza kijelentette, hogy ezt a háborút elveszítettük!” Ezekben a napokban már hangyabolyhoz hasonlított a város. Mi gyerekek is — iskolába menet és jövet — szájtátva bámultuk az üzletek előtt összeszűföldő embereket, a vasútállomáson a feltört és kifosztott vagonokat, és miközben bokáig jártunk a sárba taposott lisztben és kristálycukorban, néztük az északról délnek és délről északra haladó személy- és tehervonatokat, amelyek zsúfolásig tele voltak fegyvertelen, hazai gyekvő katonákkal. A lakosság körében azonban épp elég fegyver lehetett, mert estétől reggelig hol itt, hol ott dörent egy-egy lövés a városban. Sötétedés után nem mertünk kimenni az utcára, ahol csak néhol égtek a lámpák, mert a körtéket kilőtték. Még a Tugári tér közepén álló nagyfényű ívlámpa is — amelynek szénrúd-jait esténként beszabályozták — találatot kapott, és nem világított. Üzletek feltéréséről is szállingóztak hírek — ezzel a beözönlő falusiakat gyanúsították. (Kétségtelen, hogy csak országos vásárok idején lehetett annyi parasztszekeret látni a Tugári téri Huszár kocsmá előtt, mint ezekben a napokban).

Az üzletek kirakataiban és sok magánház ajtaján, ablakán megjelentek „A Nemzeti Tanács védelme alatt” szövegű, vörös vagy nemzetiszínű papírszalagokra nyomtatott feliratok. Lassan azonban rend lett, és a rendőrök mellett nemzetiszín karszalagos, civilruhás, de puskás polgárőrök jelentek meg az utcákon. Ezekről azt beszélték, hogy katonaviselt iparosok, kereskedők és „jobb érzésű munkások”. A köztársaság kikiáltását zászlódíszszel ünnepelte a város. Ekkor láttam először vörös zászlókat is. Volt már fegyveres katonaság is, piros-fehér-zöld kórdáival a sapkáján.

Ekkor kezdtek szállingózni a hírek a „demarkációs vonal”-ról, amely Losonctamásinal fog húzódní, és az attól északra levő területeket „rendfenntartó cseh katonaság” fogja megszállni a békekötésig. Losoncon tehát magyar katonák maradnak. December utolsó hetében azonban „cseh” katonaság érkezett a városunkba, mert a demarkációs vonalat az Ipolynál állapították meg. Rap, Terbeléd, Fülele magyar maradt, és Losoncról, pár nappal a „csehek” megérkezése után, a magyar katonai parancsnokság is délre költözött. Különvonaton utaztak, mesélték a szomszédunkban lakó vasutasok.

Városunkban az a hír járta, hogy a „cseheket” Bazovszky Lajos ügyvéd hívta be, „bosszúból”, mert évekkal előbb „tót” magatartása miatt megsértették az úri kaszinóban. Mi, gyerekek ezt a Lajos bácsit — akinek szép vasrácsos kapujú háza volt a Nagybég utcában — azért becsültük és szeretttük, mert ha mi — kisvárosi szokás szerint — sapkalevévé köszöntünk neki az utcán, ő mindig visszaköszönt, sőt a kalapját is megemelte, és néha még szavakkal is üdvözölt. Nem ment a fejünkbe, hogy ez a kedves „magyar” ember miért „tót”, miért ő lett a „csehek” zsupánja a „mi” Nógrád vármelegyékben, amelynek földrajzját a harmadik elemiben részletesen megtanultuk? Itt jegyzem meg, hogy mi akkor a „szlovák” népet nem ismertük, nem használtuk: a cseh-szlovák falragaszok hivatalos fordítású magyar szövege is a „cseh-tót-köztársaság” nevében szólt a lakossághoz, első gimnáziumban is „tót” nyelvtanunk, „tót” füzetünk —

az egyiket még most is őrzöm — „tót” tanóráink voltak. Ez a népnév semmi becsmérlőt sem rejtett magában. — Mindaz, hogy hazánkban „nemzetiségek” is élnek, akik saját államokat akarnak létrehozni, olyan újszerű volt számunkra, hogy a dolgok lényegét aligha fogtuk föl. Megjegyeztük, amikor Líka-Krbava és Modrus-Fiume vármegyéket tanulva, tanítónk elmondta, hogy Magyarországnak nincs már tengerpartja, mert az más ország részévé lett; megtanultuk, de nem értettük azt, amit tanítottak, és azt sem, amit átélünk.

Híre jött, hogy Balassagyarmaton harc volt a „csehek” és a magyarok között, ami a magyarok győzelmével végződött. Minden reccgett és ropogott körülöttünk, és csodálkozva néztük az eltávolított Kossuth-szobor üres talapzatát, ahonnét március 15-én a légionáriusok levették a magyar zászlót, és szétosztatták az ünnepeink akarókat.

A Tanácsköztársaság kikiáltásának a híre is elérkezett hozzánk. Ekkor a „magyar” vagy „tót” bonyodalmaim mellé a „magyar” vagy „kommunista” illetve „a magyar, azaz kommunista” fogalmi zavar is járult, ami gyermekjatekaink területén is vitákat okozott, mert kérdéseinkre, hogy ki kinek az ellenfele, a felnőttek vállvonogatása volt a válasz.

Egy nyári napon híre érkezett, hogy megindult a nagy támadás a „vörös” Magyarország ellen. Valahonnan, messzi délről ágyúdörgést is hallottunk. Azután pedig megváltozott a helyzet, és a cseh-szlovák katonák — egyenruhájuk az olaszos öltözetű légionáriusokét kivéve, olyan volt, mint a magyaroké, csak más színű kokárdával — lövészárkot kezdtek ásni a kertünk végében. Megszomjaztak, és tőlünk hordták a vizet, amiben én is segítettem nekik. Pár szót tudtak csak magyarul, de azért jó barátságba keveredtünk velük mi, gyerekek. Volt egy tisztjük is, aki megengedte, hogy az egyik pajtásommal együtt a távcsovébe nézzünk.

Ekkoriban történt, hogy Csulik bácsit és még néhány tűzoltót letartóztattak, mert „fényjeleket adtak a Karancson levő kommunistáknak”. Csakhamar kiderült, hogy alapos félreértésről volt szó, mert a református templom erkélyén körbejáró tűztoró tűzoltók sétájuk közben el-elakarták az őrszobául szolgáló toronyrész négy világítójá felé eső ablakain át kiszűrődő lámpafényt, amit azután fényjelzésekké vélték. Úgy hírlett, hogy Bazovszky zsupán — aki jól ismerte a helyi viszonyokat és az embereket — derítette „fényt” az ügyre. Ettől kezdve sötéten meredt a torony az égbe.

A lövészárkot még ásták, én a kerítésünk tetején lovagoltam, amikor nem nagyon megszűnt géppuskakattogásra lettek a katonák — és én is — figyelmesek. Arra néztem, amerre ők, és láttam, hogy a Zsidó-hegy lábánál egy rövid, szürkére festett vonat halad lassan a Sacher-pusztá felé — mozdonya középpont volt, és abból géppuskázák a Miksi felé elterülő síkságot. Valahonnét ágyúval kezdtek löni a Zsidó-hegy tövét, és ekkor — néhány füstoszlop között — lassan visszafelé haladt és Füleik irányában el is tűnt a vonat. „Vörös” páncélvonat volt, amely átjött az Ipoly hídján.

Ezen az éjszakán négy ágyút állítottak fel a „csehek” a miksi út mellett, a Balláék kertje tövében, és kihirdették, hogy aki tud, költözzön el a városzéli házakból. Persze, mindenki maradt. Ekkor vette kezdetét (kerítés végéből jól láttuk) a „vörösök” ágyúzása. A terbelédi hegyoldalban felállított ágyúik füstjét, este pedig torkolattüzét, jól láttuk. A Sima-pusztá irányában, a város nyugati része felé tüzeltek. Másnap azután (mivel a várostól délre eső falvakból most senki sem jött be, és így tejet sem kaptunk onnan, hanem tanítónk, Höppner Erzsébet szerzett be máshonnan számunkra) elindultam tejeskannánkkal a tanítónk Kiskarsa utcában levő lakása felé. Ekkor csaphatott be egy lövedék az L alakú házunk déli oldalfalába is, azt és a pince falát leomlasztva. Szü-

leim annak köszönhetően életüket, hogy a tanácsok ellenére sem mentek le a pincébe, hanem a ház északi részébe húzódtak.

Amikor tanítónóm emeleti lakásába értem, épp akkor csapott be egy gránát a vilanytelep udvarára, és remegett minden a szobában — őt és engem is beleértve. A falak mellé lapulva hallgattuk a hol halkuló, hol erősödő lövöldözést, ami az ágyúlövedékek robbanásai utáni csöndet megtörte. Azután a csöndet nem lövések zaja, hanem egyre erősödő kiáltozások követték. Az ablakhoz szaladtunk, és láttuk, hogy az utcán két matrózsapkához hasonló, „schild”-nélküli német táborispkás, virágokkal borított katonája jön lassan, „éljen”-t és „Hoch”-t kiabálólól követve. „Itt vannak a magyarok” — kiáltotta a tanítónóm is. De a katonák nem magyarok, hanem osztrákok voltak, akik önként álltak be katonának a Magyar Tanácsköztársaság védelmére. Hazafelé menet még több ilyen csoporttal találkoztam. Amikor az utcánk sarkára értem, ahol szüleim is engem várva álltak, éppen egy bécsiekből álló század készülődött a továbbmenetelre. Jöttek azonban magyar alakulatok is. Ezek egyik könnyebb sebesültjét, egy újpesti asztalost, nálunk helyezték el. Holmiját egyik szobánkban hagyva, kötözésre ment a tábori kórházba, és másod- vagy harmadnap továbbindult ő is északra.

Ezekben a napokban láttam először földreszállt repülőgépet a miksi országút mellett lucernásban. Két borsipkás szállt ki belőle, akik lovas kocsival mentek be a városba. Délután visszatértek, a gép fölszállt és dél felé távozott. Vörös ótágú csillag volt az oldalára és a szárnyára festve.

Már az is fejtörést okozott, hogy a városunkat elfoglaló „magyarok” osztrákok voltak. Ugyanakkor az is meglepett, hogy a Huszár korcsmánál mintegy tíz „cseh” katonát nagy örömkialtókkal köszöntöttek a vörös katonák. Szlovákok voltak, akik fegyveresen elbújtak a visszavonuláskor, hogy beállhassanak a Vörös Hadseregbe. Osztrákok, magyarok, szlovákok együtt harcolnak a „csehek” ellen, sőt állítolag még „igaz csehországiak” is? Mi ez — kérdeztem én is, mások is, gyerekek, felnőttek egyaránt. Ez az „internacionalizmus”, kaptuk meg a választ, az ellenség pedig nem „csehek és tótok”, hanem „burzsujok”, akik rabságban tartják a dolgozó embereket.

Ezt hallottuk az iskolában is, ahol — hogy a sok szünet miatti hiányokat pótoljuk — tovább folyt a tanítás. Megtanultuk énekelni az Internacionálét és a többi új katonadótát, amelyek azonban csak annyira voltak újak, hogy a király neve helyére a Kun Béláé került (pl.: „De szeretnék Kun Bélával beszélni...”). Az iskolai kiránduláson már ezeket énekeltek.

A nővérem is megjött Tarjából, és pár napra magával vitt oda. Tarjáni pajtásaim dicsekedve mutogatták, hogy az acélgári képményen milyen kerek lyukat ütött egy „cseh” ágyúgolyó. Nem sok dicsekednivalójuk volt, mert hasonló eredményre hivatkozhattam. Losoncon az egyik zománcedénygyár kéményét lőtte így át egy „vörös” gránát. (Haza egyik ismerősünk az ajánáskői postamesternő két-kerekű egylovas kocsiján vitt, mert így „hamarabb” értünk Losoncra, mint ha vonaton utaztunk volna.)

Hazatértem után egyelőre eseménytelennek tűnt fel a nyár. Egyik nap az apám megmutatta a Vörös Újságban az új demarkációs vonalat, ami azt jelentette, hogy a Felvidéket ki kell ürítenie a Vörös Hadseregnek. Szomorú napok következtek. Láttuk a visszavonuló vörös alakulatokat. Most már senki sem éljenezte őket. Bizonytalanság lett úrrá mindenben. Az utolsó, délelőtt kivonuló alakulatot a déli órákban fegyelmezetten, büszkén, saját dalaikat harsogva éneklő csehszlovák századok követték, mögöttük a füstölő tábori konyhakkal.

Belitzky János

A magyar film és a Tanácsköztársaság

A Magyar Tanácsköztársaság jubileumán rendkívül tanulságos tallóznunk a legfiatalabb művészeti ág történetében. Két szempontból is. Egyrészt érdemes felélevenítenünk a dicsőséges napok krónikáját, hiszen — mint Garai Erzsik írja A MAGYAR FILM A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG IDEJÉN című dokumentumkötet bevezetőjében — „az első magyar proletár-állam fennállásának négy és fél hónapja alatt némafilm-történetünk legszebb és egyben legizgalmasabb fejezete játszódott le.” Másrészt azért, hogy minősítsük: hogyan őrzi, miképpen ápolja a felszabadult magyar film a Tanácsköztársaság szellemét?

Az alábbi írásban két problémakörben vizsgálódunk. Fellapozzuk a régi idők mozijának albumát, illetve áttekintjük az újabb kori filmhistória e tematikai csoportba illő alkotásait — azzal a szándékkal, hogy feleletet keressünk a következő kérdésekre: Milyen volt a filmélet 1919-ben? És milyennek látják az utódok 1919-et?

1.

A Forradalmi Kormányzótanács 1919. április 8-án rendeletet hozott „a filmgyárak, filmlaboratóriumok, filmkölcsonzők és mozgóképszínházak államosításáról.” Páratlan ez a határozat a maga nemében, hiszen még a szovjet filmipar államosítása sem emelkedett törvényerőre ekkor (Lenin a nevezetes dekrétumot csak augusztus 27-én írta alá.) Izgalmasan érdekesekek az államosítás körülményei és a valóban forradalminak nevezhető lépés kísérőjelenségei. Vegyünk szemügyre közülük néhányat.

Márkus László, „a filmtermelés irányítására kinevezett művészeti megbízott” memorandumot intézett a filmszakma művészeti munkásaihoz (utóbbi az ő kifejezése). Egyebek között ez áll a felhívásban:

„...Kérem munkatársaim támogatását, jóindulatát és bizalmát, hogy közös erőfeszítéssel és sürölődások nélkül eredményes munkát végezhessünk.

Felelősségemből következik, hogy a szcenáriumok végső elfogadását magamnak tartom fenn. Minden üzem rendezője és dramaturgja közösen készítik a szcenáriumokat, s a kész művet hozzám lesznek szívesek betherjeszteni. Kérek nagyon szigorú kritikát, hogy az én kritikámra ne legyen szükség.

Fenntartom magamnak ezenkívül a következő intézkedéseket:

1. A színházi és a filmszínészek honoráriumának megállapítása.
2. A rendezők, dramaturgok és szcenikusok fizetésének megállapítása a termelőtanáccsal egyetértésben.
3. Az elkészült filmek megbírálása.
4. A költségvetések felülvizsgálata.

5. A munkaprogramok és a művészi munka ellenőrzése.
6. A nem alkalmazott dramaturgoktól beérkező témák és kész művek elbírálása.
7. A szereposztások felülvizsgálata.
8. A végzett művészi munka értékelése minden vonatkozásban.

Munkatársaimul a szükségeshez képest művészi tanácsot hívok magamhoz, de minden két hétben, vagy a szükségeshez képest gyakrabban is az egész rendezői, dramaturgi és scenikus kollégiummal megbeszéléseket fogok tartani."

Mi tükröződik a határozott szavakkal megfogalmazott munkaprogramban? A korábbi — s hozzátehetjük: későbbi — esetlegesség, sőt olykor anarchia megszüntetésének szándéka. Igényes művészi koncepció. Imponáló magabiztosság.

A VÖRÖS FILM 1919. május 3-i száma már konkrét tervekről ad hírt. A változás, melynek jegyében a rendezők forgatni szándékoznak, száznál is több fordulatról tanúskodik, ugyanis a kommentátor a következőképpen fogalmaz: „Az új idők szelleméhez méltó az új film is. Eltűnnek a mozivászaronról a régi, hamis kapitalista ideológia alapján felépített darabok, s ezek helyét elfoglalják a mai, forradalmi korszak keretébe illő mozgóképek. Nem fognak többé a régi, korhadat rendet tömjénező történetek peregni a mozi színpadán. A világalakulás vörös vihara végigszántott a mi szakmánkon is és ledöntötte a tegnapi gyöngy, kasírozott oszlopait, hogy újakat, erősebbeket, maradandóbbakat építsen helyettük. S ez az új munka most folyik." Patetikusak a szavak? Kétségtelenül azok, ám ne fedjük: az új frazeológiát az élet és a művészet új gyakorlata szentesíti. A film és az irodalom szövetsége — mondhatni: frigye — a Magyar Tanácsköztársaság alatt szentesítődik. Az elképzelés szerint főképpen jelentős irodalmi alkotások filmváltozatainak elkészítését szorgalmazzák. A lista zavarba ejtően gazdag, hazai és külföldi sikereket egyaránt tartalmaz. Felsorolok néhány címet ízelítőül: Jókai Mór: A FEHÉR RÓZSA, Mikszáth Kálmán: KÜLÖNÖS HÁZASSÁG, Eötvös József: A FALU JEGYZŐJE. Vörösmarty Mihály: CSONGOR ÉS TÜNDE, Molnár Ferenc: LILIOM, Gábor Andor: DOLLÁRPAPA, Zola: MOURET ABBÉ VÉTKE, Goethe: FAUST, Tolsztoj: A SÖTÉTSÉG HATALMA, Ibsen: A NÉPGYŰLŐLŐ, Victor Hugo: A NEVETŐ EMBER, Gogol: REVIZOR, Gorkij: AZ ANYA, Stendhal: VÖRÖS ÉS FEKETE, Dickens: TWIST OLIVER, Verne: SÁNDOR MÁTYÁS. Hatvan esztendő elmúltával megállapíthatjuk: azóta számos terv realizálódott. A magyar filmművészetnek — éppen az irodalmi örökség feldolgozását illetően — még mindig vannak adósságai, de a KÜLÖNÖS HÁZASSÁG és a DOLLÁRPAPA azóta méltó életet nyert a vásznon. S még egy tanulság: bizonyos, hogy a világirodalom remekeinek filmadaptálása nagyszerű gesztus, ám ugyanakkor erőnkön felül vállalt kötelezettség

volt. Tolsztojt elsősorban az oroszoknak, Goethét a németeknek, Victor Hugót a franciáknak kell tolmácsolniok.

A terveket — az idő rövidege miatt — elfújta a szél, bár az elkészült művek jó része az irodalmi ihletés meghatározó fontosságát dokumentálja. A Magyar Tanácsköztársaság fennállása alatt összesen 20 film munkálatai fejeződtek be, 15 mű forgatása közvetlenül befejezés előtt állott, gyártás alatt volt és maradt továbbá öt produktum. (Két úgynevezett agitkát is készítették.) Egy-két cím a termésből: A DADA (Bródy Sándor drámáját Damó Oszkár vitte filmre), ÉJ ÉS VIRRADAT (Edward Bulwer regényét Uher Ödön rendezte), ÉVA (a Lehár-operettet Deésy Alfréd fordította le a mozgóképek nyelvére), MIDÁS KIRÁLY (Ambrus Zoltán hajdan népszerű prózai alkotása ugyancsak Deésy Alfréd jóvoltából elevenedett meg moziban), A PÉNZ (a Gorkij-írás nyomán forgatott film felvételeit Pallós Nándor irányította.) Feltűnő tehát az irodalomcentrikusság. Hogy milyen minőséget képviseltek a szóban forgó művek, erről — fájdalom — nem szólhatunk hiteles tanúként. A Magyar Tanácsköztársaság filmgyártásából mindössze három mű maradt az utókorra: a TEGNAP, az ŐFELSÉGE, A KIRÁLY NEVÉBEN és a JÖN AZ ÖCSÉM (az első rendezője Lázár Lajos, a második ismeretlen, a harmadik Kertész Mihály: utóbbi filmek agitációs céllal készültek).

Korabeli hírekből, tudósításokból, nyilatkozatokból rekonstruálni lehetetlen az akkori hónapok filmszellemét. Egyetlen — most is hozzáférhető — mű alapján minősíteni: merészség. Más megoldás nem lévén, fogadjuk el, hogy a cseppben is benne van a tenger, s szóljunk kicsit bővebben a TEGNAP-ról, melyet a szeszélyes hullámok az utókornak szóló palackpostaként a partra dobtak.

A TEGNAP cselekményének rövid foglalata a következő. A főcím után következő felirat adja meg az alaphangot: „Vándorok jöttek messze keletről, hozták a hírt... Lerázhatja láncait a dolgozó ember." Azt gondolná a néző, hogy a kor alapkérdéséről, a „világ proletárjai, egyesüljete!" jelszó gyakorlattá változtatásának lehetőségeiről szól majd a történet. Ám megjelenik egy szakállas agitátor, s a felirat tudunkra adja: „És addig?!... addig, csak a tegnapi krónikájában lapozgathatunk." Tehát a mese: A gyárigazgató lakója (úgy látszik, ilyen is volt akkoriban!) beleszeret a tulajdonos feleségébe. A kapitalista álnok ember. Mivel unja a nejét, felbérelti üzemvezetőjét, hogy „segítsen neki." Szó szerint ezt mondja: „Csábítsd el a feleségemet, rajtaérünk, és el tudok válni." Mielőtt ez az ördögi terv megvalósulna, az inas megtalálja az aszszony zsebkendőjét az albérlő szobájában. A munkást kitessékeli, a nőt megszegyentik. Hősünk — mármint a férfi — a mozgalomban találja meg élete értelmét. Kommentár: „Menj messze keletre, ott dörögnek az ágyúk, és ott vívd tovább a harcaidat."

Nemeskürty Istvánnak igaza van: „Egy szocialista film forradalmár főhőse szerelmi gyilkosságot követ el, és utána zavaraltalanul külföldre szökik. Ez lenne a forradalom?"

Ezért a filmet valóban súlyosan el kell marasztalni."

De azt is figyelembe kell vennünk, hogy a TEGNAP-nak dicséretes részereinei vannak. Igaz, hogy Courths-Mahler-féle szirupos giccsbe oltotta a szocialistának szánt (hitt) mondanivalót, ám a rendezők (Lázár munkatársa Orbán Dezső volt) sok tekintetben így is úttörő munkát végeztek. A gyári képsorok eredetiek, s a kamera sem moccanatlan, mint az ekkortájt forgatott filmekben. A filmtörténész megfigyelése is a teljesítmény rangját bizonyítja: „A mozgósított katonaság és a tüntetésre gyülekező munkások képsorai párhuzamosan ellentétes montázsban vároznak. Első kísérleteink a montázsszerkesztésre. A gyári sziréna nagyközelije váltakozik a trombitát fújó katona nagyközelijével. Némafilmen, képi megoldás segítségével: hangmontázs!"

*

A Magyar Tanácsköztársaság élete, harcai és bukása többször megihlették filmművészeinket a felszabadulás után (a két világháború között, a Horthy-fasizmus idején szó sem lehetett a téma tárgyilagos feldolgozásáról). Az új magyar film viszonylag későn fedezte fel 1919. ábrázolásának lehetőségét — eleinte főleg a régi renddel való leszámolás jegyében készítették az alkotásokat —, később azonban örvendetesen megsaporodott a Tanácsköztársaságról szóló hiteles filmlenyomatok száma. Ezzel kapcsolatban szeretném megjegyezni: egy-egy problémakör feltárása során sohasem a mennyiség, hanem a minőség színvonala jelenti a feladat abszolválását, bár kétségtelen, hogy a többszöri nekifutás számos nézőpont érvényesítését és az igazság mindenoldalú megjelenítésének eredményét hordozhatja magában.

Az úttörő: Várkonyi Zoltán, aki — Sándor Kálmán színdarabja nyomán — 1953-ban forgatta a HARAG NAPJÁ-t. Ebben az időben különféle „szempontok" kötötték gúzsba az alkotók kezét: a filmről azt várták, hogy direkt eszközökkel segítse a napi politika téziseinek népszerűsítését. A filmeket elkészítették, aztán — felsőbb utasításra — áthangszerelték. Legalábbis jó néhányat. Ilyen sorsra jutott A HARAG NAPJA is, mely — noha 1953-ból való — csak 1955 májusában került a közönség elé. Mi a baj ezzel a művel? Hogy sematikus, hagyján. Ilyen az IFJÚ SZÍVVEL, a KISKRAJCAR, A VÁROS ALATT, az esztendő többi filmújdonása is. Nagyobb probléma, hogy szemléletében hamis: diadalmenetté változtatja a tragédiát. Az osztályharc atmoszférájából szinte semmit sem érzékeltenek a képsorok. A salgótarjáni ellenforradalmi összekövés leleplezésének je-

(folytatás a 19. oldalon)